

לא לשכוח, לא לסלוח

(תגובה למאמרו של הרב שלמה רוזנפלד)

הרב רוזנפלד, במאמרו "לא נשכח ונקווה שנוכל לסלוח", משווה למראית עין בין הביטוי 'לא נשכח ולא נסלח', שנאמר לאחר רצח ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל לאמירה זו ממש שנאמרה לאחר עקירת יישובי גוש קטיף וצפון השומרון. ההשוואה, אפילו לכאורה, בין אמירה שיש בה לא יותר משנאה ורצון לנידוי ולנקמה בציבור שלם שאינו קשור בשום דרך לרצח הנורא, ואף הסתייג וגינה אותו מעל כל במה אפשרית, לבין אותן מלים הנאמרות על ידי מי שנפגע ישירות פגיעה אנושה בו ובמשפחתו כלפי מי שביצע או תמך במעשה במודע, בטעות יסודה. הדיון באיסור נקימה ונטירה מתעלם מהבדל ברור זה, וממילא מפרש את האמירה ש"לא נסלח" במישור הנקימה והנטירה בצורה דומה אשר יוצרת מייד רתיעה מסיסמה זו. לדעתי, יש פער גדול בין שתי אמירות אלו הדומות במילותיהן והשוונות בפירושן, כהבדל שבין איסור למצווה, ובזה יסוד תגובתי לדברי המחבר.

בין הזועקים אמירה זו צריך לעשות הבחנה:

1. אילו היו כאלו הדורשים נקמה בסגנון 'הוא החריב את ביתי אף אני אחריב את ביתו' פיזית ממש, באלה מסכים אני עם הרב רוזנפלד, שיש לדון בזה כפי שדנים באיסור נקימה ונטירה. אלא שאני חושש שמבין חובשי ספסלי בית המדרש אין אף אחד המעלה זאת בדעתו, ומבין מי שאינם כאלה - לא הדיון הזה יעמוד בדרכם... למי שאיסור הפגיעה ביהודי לא חשוב בעיניו, מה יועילו מסקנות המחבר?

2. מי שמתוך כעס אינו מעלה חיילים לטרמפים, מפסיק לארח חיילים השומרים ביישובו או נמנע מלחלק להם עוגות במחסום - יש לדון בזה אולי מצד "לא תשנא את אחיך"¹, או לכל

1. אין פה לעניין משום 'לא תיקום', כי לא מדובר במי שנפגע ונוקם אלא מי שהתנגד לגירוש והחליט שצה"ל שנוא עליו משום שהוא מזוהה עם המעשה הנורא שנעשה. זה גם נובע משנאה ולכן כללתי זאת באיסור "לא תשנא". לפי הגאונים, איסור זה חל גם שמביעים את השנאה. מי שמסכם את העניין יפה הוא הרב קוק זצ"ל בשו"ת אורח משפט (חוי"מ סי' כו): "והנה בכלל לא תעשה דילא תשנא את אחיך בלבבך" איתא בתו"כ מפורש: "יכול לא תכנו ולא תסטרנו וכי - בלבבך, לא אמרתי כ"א בשנאה שלבב". מבואר שפעולה מעשית אינה בכלל שנאה לענין איסור זה... אבל ביזאהבת לרעך כמוך, דלא נאמר שם 'בלבבך', י"ל שגם איסור המעשה שבא מחוסר אהבה נכלל בו, וממילא יש איסור גם בהיזק שאינו ניכר. אלא שצריך עיון קצת ממתניתין דנדרים (סה, א): 'פותחין לו מן הכתוב שבתורה ואומרים לו אילו היית יודע שאתה עובר כו' ועל לא תשנא את אחיך בלבבך, משמע מכאן... עובר ע"י מעשה או מניעת טובה במעשה כי הא הדמדיר את חברו מהנאתו... והרמב"ם באמת לא כתב כ"א 'ותהיה עובר על וחי אחיך עמך והחזקת בו או פתח תפתח'... אלא די"ל מאחר שנעמיד המשנה בנדרים מחולקים י"ל שקיבל עליו בשבועה לשנא אותו, ואולי הדברים הללו גורמים להשנאה שלבב, וי"ל דה"ה בכל הדרכים של ריחוק במעשה הוי כה"ג, והדן דיאהבת נראה עכ"פ דלכו"ע במעשה תלוי מהא דהלל, ומהא ד'ברור לו מיתה יפה'. הרי הדברים מגיעים לעשות מעשים שבאים מצד האהבה וה"ה למנע ממעשים שהם היפך האהבה".

הפחות ביטול מצוות עשה של "ואהבת לרעך". ואם הוא מנפגעי הגירוש - לא הייתי ממהר לאסור זאת עליו מדין נקימה, והדברים יובהרו בהמשך.

3. מי שנפגע מהגירוש ישירות, או אף ב"מעגל" רחוק יותר מהמתיישבים עצמם, וכן מי שרואה בגירוש מעשה שאין לעשותו מצד איסור תורה ומצד הנזק לעם היושב בציון, מי שלא מחפש נקמה ושש על כל מי שעסק בגירוש ומתאשפז בבית חולים או במשרד היועץ המשפטי לממשלה, אלא מחפש באמת תיקון הן ברמה האישית והן בהוצאה ממעגל מקבלי ההחלטות את האחראים למחדל נורא זה - עליהם נסובים דבריי.

4. יש למקד ולומר גם כלפי מי נאמרת אמירה זו: בראש וראשונה כלפי חברי הממשלה שהחליטה על כך וחברי הכנסת שהרימו את ידם לאישור ההחלטה, אחר כך כלפי כל מי שהיה יכול למנוע גירוש איוס זה ולא עשה כן - מפקדי צה"ל ומשטרה ואחרים (בכל דרג מחליט ומבצע או מאשר ביצוע) וכלפי כל מי ששיתף פעולה מרצון בין אם מצא לעצמו צידוק ובין מתוך אידיאולוגיה וילשם שמים².

א. שיטתו של הרב רוזנפלד

בחלק המאמר הדין בנקימה ונטירה שלאחר המעשה מעלה הכותב מספר מסקנות, מתוך העיון בגמ' במסכת יומא ומפרשיה (והבאתי את הנוגעות להמשך הדין):

1. למעשה, לפחות מכוח 'ספיקא דאורייתא לחומרא', איסור נקימה ונטירה נוהג בכל אדם גם בצער הגוף, וכל שכן בפגיעה ממונית³.
2. תלמיד חכם ומלך שנתבזו בפרהסיא צריכים לשמור את הדבר בלבם, עד שיפייסום.

בחלק המאמר הדין בחציה השני של ההכרזה "לא נשכח ולא נסלח", קושר הכותב בין סליחה זו למחילת נפגע לפוגעו, בטרם ולאחר פיצוי ובקשת מחילה, ומשאיר את החשבון לבית דין של מעלה.

מסקנת הדברים למעשה לדעת הכותב: ממידת חסידות שלא להגיב כלל, נשמור את הדברים בלבנו "נשאיר הדבר לריבוננו של עולם שיעשה את חשבונו הכללי של עם ישראל", ונתפלל לקב"ה שיחזיר את המגרשים בתשובה. או אז נוכל לסלוח להם, לאחר שיפייסו את המגורשים. וכמובן, תשובת המשקל (של המגרשים? של כלל ישראל?) תהיה התיישבות רבתי בארץ ישראל למרחביה. ושוב בסוף המאמר מתיר הכותב לשמור הדברים בלב, אך את הצדק יעשה הקב"ה. או אז נקווה כי גם הקב"ה ינהג עמנו במידת רחמים, וביחס מיוחד.

אין כל חולק על חיוב תשובת המשקל בנידוננו, ואף על חיוב הפיוס יש ודאי הסכמה מלאה ופשוטים הדברים. תקוותנו לרחמים מאת ה' אף היא משאת נפש בלא עוררין, ואף על חציה הראשון של האמירה הנוקבת "לא נשכח" במובן של זכרון ההתיישבות הנפלאה שחרבה, ואולי אף שמירת הדברים בלב באופן אישי, נראה שיש הסכמה רחבה ביותר.

2. על האנוסים אינני דן כעת. עדיין יש לי בזה ספקות והרהורים.

3. יש להעיר שאף שהחפץ-חיים פוסק כך, הרב קוק זצ"ל חולק עליו בכך, ובהערותיו לחפץ-חיים שנדפסו בימצות ראיי"ה עמ' צח, הוא נוקט שגם הרמב"ם והחינוך, שלא הזכירו היתר נקמה בצער הגוף, אינם חולקים על גמרא ערוכה.

אך לענין שגה המחבר בשתיים: חיבור חצייה החותם של האמירה "לא נסלח" עם דיון באיסור הנקימה והנטירה, וגדולה מזו: בהשאת המעשים הנוגעים באי סליחה זו לקב"ה בלבד. דווקא העיון בדברי ראשונים במשמעות איסור נקימה ונטירה יבהיר אמירה זו. ואפרש שיחתי.

ב. **אנן מדוד ניקו ונילף?**

כתב בעל ספר החינוך (מצוה רמא):

שלא לנקום... כגון ישראל שהרע או ציער לחבירו באחד מכל הדברים, ונוהג רוב בני אדם שבעולם הוא שלא יסורו מלחפש אחרי מי שהרע להן עד **שיגמלוהו כמעשהו הרע או יכאיבוהו כמו שהכאיבם. ומזה הענין מנענו השם ברוך הוא** באומרו "לא תיקום"...

משורשי המצוה, שידע האדם ויתן אל לבו כי כל אשר יקרהו... הוא סיבה שתבוא עליו מאת ה' ברוך הוא, ומיד האדם מיד איש אחיו לא יהיה דבר בלתי רצון ה' ברוך הוא, על כן כשיצעהו או יכאיבהו אדם ידע בנפשו כי עוונותיו גרמו והשם יתברך גזר עליו בכך... וכמו שאמר דוד עליו השלום: הניחו לו ויקלל כי אמר לו ה' יתברך, תלה הענין בחטאו ולא בשמעי בן גרא. ועוד נמצא במצוה תועלת רב להשבית ריב ולהעביר המשטמות מלב בני אדם...

דבריו מוקשים בארבע:

1. מדוע דוד מונע מבני צרויה את הריגת שמעי, והרי היה לכל הפחות תלמיד חכם, ובפרהסייה?
2. כיצד ניתן ללמוד מדוד במעשה שמעי איסור נקמה, ולהסתמך על דבריו בעת קללת שמעי, והרי כל מה שעשה דוד הוא דחיית הנקמה למועד מאוחר יותר, ואדרבה, עד מותו שמר הדבר בליבו והיה עובר על איסור "לא תטור!" הלא בדם לבו ציווה את בנו בזעקו "אל תנקהו!!!" (מל"א ב, ח-ט):

והנה עמך שמעי בן גרא בן הימיני מבחורים והוא קללני... ביום לכתי מחניים והוא ירד לקראתי הירדן ואשבע לו... ועתה אל תנקהו כי איש חכם אתה... והורדת את שיבתו בדם שאול.

האם להוריד את שיבת שמעי בדם שאולה הינה מידת חסידות מופלגת? והרי אין לך נקמה גדולה מזו!

3. כיצד דוד נקם בשמעי, אחרי שבמעבר הירדן ירד שמעי לפייסו ונשבע לו, ואם כן שפיר פייס שמעי את דוד, ומה לנקמות זו בבית אדונו דוד?

4. שורש המצווה, לדעת ספר החינוך, הוא ההבנה שאין מעשה חברו הרע, אלא מגזרת השי"ת. וקשה הדבר מסברא: וכי בבקשי כוס חלב מהשכן והוא מסרב לתיתה לי, בעונוי הושבו פני ריקם! האם מאת ה' היתה זאת והוא פטור מכל אחריות מוסרית להתנהגותו? הלא השכן בבחירתו נטה אל הקמצנות, ובעל בחירה הוא בזה!

ג. **"איש הדמים ואיש הבליעל"**

"תואר" זה, שבו מעטר שמעי את דוד, אינו מקרי. שמעי רואה בהדחת דוד ממלכותו לא רק מידה כנגד מידה על הדחת שאול, אלא גם עונש על המתת צאצאיו⁴.

4. בשמואל ב פרק כא, מתוארת מסירת בני בית שאול על ידי דוד לגבעונים, למען הפסקת הרעב. הגמרא ביבמות עט, א מבארת כי הרעב הגיע על שום אחריות שאול בהמתת הגבעונים וכן על כך ששאול לא נספד כהלכה. נראה גם מדברי גמרא זו כי הפרק קדום וזמנו הוא בתחילת מלכות דוד.

גם דוד וגם שמעי רואים בשרשרת המעשים גלגל חוזר של נקימה ונטירה. דוד המדיח את שאול מכיסא ממלכתו, לדעת שמעי, 'זוכה' להדחה מתוך ביתו מיוצא חלציו, החתן שהדיח את חותנתו מודח על ידי בנו, ומי שהרג את בני המלך הקודם, נמצא בסכנת מוות בעצמו. אף דוד עצמו רואה בדבר עונש מן השמים על חטאיו שלו ומקבל את הדין בכל מה שקשור במצבו ואולי מקווה אף ליכפרת עוונות' בעקבות קבלת הדין הזו. אבל: את דינו של שמעי לא יותיר דוד בידי השופט כל הארץ, אלא יצווה למלך בשר ודם, שופט ישראל בארץ, להוריד שיבת המקלל בדם שאולה! אז מה שאיר דוד לקב"ה, שכזכור הוא האומר לשמעתי לקלל!

ד. "אל תחזיר"

מכאן נבוא ליסוד הפשוט שבאיסור הנקימה: יסוד האיסור הוא - 'אל תחזיר!'. לא כתוב בשום מקום שעליך להתחבק ולהתנשק עם מי שגמלך רעה, לא כתוב שעליך להישאר שכן שלו למרות קמצנותו, או להצדיק את מעשיו ולשכוח את רשעו⁵. איסור נקימה אינו בבחינת 'לאו הניתק

5. **הערת העורך (ע. א.):** לכאורה יש ללמוד ממקורות רבים את הערך של תשלום טובה תחת רעה, כגון: א. שמות רבה כ, ב: ר' מאיר אומר: מהו 'עבור [לפני העם]?! אמר [הקב"ה למשה]: הוי דומה לי. מה אני משלם טובה תחת רעה, אף אתה הוי משלם טובה תחת רעה, שנאמר: 'מי א-ל כמך נושא עוון ועובר על פשע'... ב. פסיקתא רבתי, יב - זכור: אמר הקב"ה... יבוא יוסף ששילם לאחיו טובה תחת רעה ועשו שילם רעה תחת טובה אמר הקב"ה יבא יוסף וכו'. וכן בראשית רבתי פ"ד ויגש עמי 221: "לכולם נתן לאיש חליפות שמלות"... להוציא מלבם שאין בלבו שום שנאה עליהם. הם הפשיטוהו... והוא שילם להם טובה תחת רעה כדי שידעו שמחל להם. ג. מדרש תהלים מא, ח: "ואתה ה' חנני והקימני ואשלמה להם". והכתיב: "אל תאמר אשלמה רע, קווה [לה' ויושע] לך" (משלי כ, כב): אלא אשלמה להם טובה תחת רעה, והקב"ה נפרע מהם. "בזאת ידעתי כי חפצת בי כי לא יריע אויבי עלי". אמר דוד להקב"ה: "...אתה תשלם להם רעה שהן כפויי טובה לי, לפי ש"אני בחלותם לבושי שק" (תהלים לח, יג), כשהם חולים אני מתכסה בשק ומתפלל עליהם, וכשאני חולה הם מתפללין עלי שאמות. ד. משנת רבי אליעזר פ"ד ע"מ 83: הרי הוא אומר: "משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו"... הא למדת, שאפילו משיב רעה תחת רעה, הרעה באה לביתו, אלא שזו תמוש וזו לא תמוש. וכנגדו אתה אומר: משיב טובה תחת רעה לא תמוש טובה מביתו. ואין אתה יכול לומר משיב טובה תחת טובה תמוש טובה, שמדת הטוב מרובה. וכן שאול אומר לדוד, "ועתה הנה ידעתי כי מלך תמלך".
- ה. מנורת המאור פרק ד - ענווה, ע"מ 172-173: גדולה ענוה שבה נשתבח יצחק אבינו ע"ה. שהרי אבימלך גרש אותו ממלכותו... ומרוב עושרו קנאו בו פלשתים... וכשבא אליו אבימלך לא שילם לו כמעשיו, ומרוב ענוונותו קבלו בסבר פנים יפות והאכילהו והשקהו, לו ולאנשיו... וזו היא מדת הענוה והחסידות, שלא לשלם לעושה הרעה כרעתו ולשלם לו טובה תחת רעה.
- ו. מנורת המאור פרק יז - האבת החברים, ע"מ 333: ואם ביקש מחבירו שום דבר ולא עשה רצונו, אל יאשים את חבירו. ואמר החכם אם בקשתי דבר מחבירי ולא עשה בקשתי, הייתי אומר, לא נעשית בקשתי מפני עווני, והנני מוחל לחבירי שלא עשה... ואם חטא לו חבירו, או עשה לו שום דבר שלא כדון, ואפילו הצר לו הרבה, יסיר מיד הכעס מלבו, וימחל לו מיד... ואפילו אויביו שהצרו לו הרבה, ישלם להם טובה תחת רעה. והוי יודע כי רעת האדם בעולם הזה אינה אלא מצד חטאיו, ואין יכולת ביד אדם להצר לחבירו אם אין לו סיוע מלמעלה בעונו. לפיכך אל יאשים את חבירו, אלא לחטאו ולפשעו, שנא' הן בעוונתיכם נמכרתם וגו'.

לעשה' של סליחה אוטומאטית. כל עיקרו של האיסור מבואר: אל תהפוך את היחסים ביניכם לשרשרת אינסופית של נקמות חוזרות. על כן חוזר ומדגיש בעל החינוך את הגמול העומד בבסיס הרצון לנקום. זהו שורשן, של הנקמה - מידה כנגד מידה - 'כאשר עשה כן ייעשה לו', וכמעשה שמואל באגג, ועוד רבים. זוהי הנקמה האסורה בין ישראל לחבירו, זו - ותו לא!

הריגת שמעי שקילל את דוד שמסר את בני שאול ושהדיח את שאול שרדף את דוד - זהו מעגל הנקמה האסור! ופסיר ילפינן מדוד. דוד הרואה בדבר עונש מאת ה', אינו מתכוון לומר ששמעי אינו נושא באחריות למעשיו. כלפי עצמו דובר דוד. דוד מתהלך שנים רבות עם ההרגשה הקשה על מעשהו בבני שאול המוקעים, וכן במעשה בת שבע, וחושש בלבו שמא מגיעה לו אולי קללה זו, קללת 'איש דמים' בעוון 'בית דמים'; ולכן אינו פועל לעצור את המקלל. אך אין במחשבה זו של דוד על עצמו שמץ של רצון לנקות את שמעי ממעשהו הנורא כמורד במלכות וכמבזה תלמיד חכם. מה שדוד חושב בינו לבין קונו אינו נוגע לשמעי האיש ופועלו כשלעצמו. הסיבה לסירובו להצעת בני צרויה אינה נובעת במישרין מחשבונות שמים שלו. כשלעצמו הוא מקבל עליו את הדין כעונש על חטאיו שלו, ולכן לא חל עליו ההיתר להגיב בשעת מעשה. ומכיוון שכך, עליו לשלול כל תגובה מכוח הלאו הפשוט של 'לא תיקום'.

על פי זה ניתן לתרץ את קושיית המהרש"ל בגמרא ביומא שם, מדוע לא הרג דוד את שמעי באותו הזמן. המהרש"ל תירץ שהכול ידעו שיש בכוחו של דוד להורגו, ועל כן ויתור במקרה זה לא גרר חילול השם ועל כן דוד היה רשאי למחול. על פי דרכנו ניתן לתרץ שדוד לא רצה להרוג את שמעי כי אז היה בזה נקמה לשמה, ודוד חיכה לשבת שלמה על כיסאו כדי להביא את שמעי במשפט צדק של מרידה במלכות. המהרש"ל בתירוצו מתייחס לחילול השם כשיקול שהיה מכריע אף את החשבון של דוד כפי שאנו הסברנו אותו, ומתרץ את מעשה דוד מכיוון זה.

מדבר אחד יימנע דוד בכל מחיר - מנקימה ונטירה, אך אל דבר אחד יחתור בכל מאודו - מידת המשפט!⁶

לענ"ד זו כוונת בעל החינוך בנימוקו השני לשורש המצווה: "להשבית ריב ולהעביר המשטמות", וזוהי כוונת הרמב"ם בהלכות דעות פרק שביעי:

תשובת הכותב:

- א. אצל משה מדובר על מסירות נפש למען עם ישראל על ידי מנהיג הדור. מה זה נוגע לענייננו?
 - ב. יוסף אכן שילם טובה, אך לא רגע אחד לפני שהעמיד את אחיו בניסיון והביאם לתשובת המשקל.
 - ג. אכן אין לשמוח על כל מי שנהיה חולה ממנהיגי הגירוש. אולם יש להבחין בין העדר שמחה לבין ביקור בבית חולים לתמיכה. אדרבה, יש להתפלל על כל אחד מהם שיהיה בריא ויישאר בביתו... גם כשדוד התפלל לרפואתם של אויביו, האם הוא עשה סעודת הודיה כשהבריאו?
 - ד. יש הבדל בין השבת רעה לבין הסתייגות חריפה והתרחקות.
6. כפי שראינו במקורות רבים על הנקמה החיובית, שהיא באה לאחר משפט. בראש ובראשונה - דין גאולת דם, שהוא דווקא לאחר משפט, ואז גואל הדם הוא המוציא לפועל את פסק הדין. בנוסף לכך: בספר דברים (לב, מא): "אם שנותי ברק חרבי ותאחז במשפט ידי, אשיב נקם לצרי ולמשנאי אשלם". וכן בתהלים (נח, יא-יב): "ישמח צדיק כי חזה נקם... ויאמר אדם... אך יש א-להים שופטים בארץ". וכן שם (קמט, ז-ט): "לעשות נקמה בגויים תוכחות בלאומים... לעשות בהם משפט כתוב...".

הנוקם מחבירו... דעה רעה היא עד מאד... וכן כל הנוטר לאחד מישראל... לפיכך הקפידה תורה על הנטירה עד שימחה העוון מלבו ולא יזכרנו כלל, וזו היא הדעה הנכונה שאפשר שיתקיים בה יישוב הארץ ומשאם ומתנם של בני אדם זה עם זה. כל דברי הלאו הזה נסבים על הרס החברה על ידי מסע נקמות החוזר חלילה וממשטמת נצח. אין בלאו זה ולא כלום עם בקשת היושר והצדק שלא מתוך שנאה ונקמות אישית.⁷

ה. "לא תראה את פני כי אם לפני הביאך את מיכל"

הנה הממלכה עומדת להיות נכונה ביד דוד. אפילו אבנר כבר אינו מחזיק יותר במחלוקת, אולי מסיבותיו שלו, אך דוד לא יאחד את הממלכה עד בוא אליו מיכל. לא קטנוניות נקמנית עומדת לעיני דוד, לא נקמה בבית שאול ועוזריו, שהרי 'לא תקום'. ולכן לא ראה מקום לנקמה אישית בבית שאול ואף בפלטי בן ליש⁸. דוד דורש צדק! את המשפט המעוקל בדין מלווה ופרוטה (סנהדרין יט, ב), שכביכול בדין נזולה ממנו כבשת הרש שלו עצמו, יבקש דוד למחוק. את עיוות 'מעשה בית דין' שביטל קידושו למפרע ירצה דוד לתקן. ומדוע לא נאמר לדוד: 'עזבו... ה' יקח נקמתו מהם...?'⁹

'מלך במשפט יעמיד ארץ' ודין צדק הוא יסוד מלכות אמת העושה משפט וצדקה. את רוצחי איש בושתי ישפט דוד בחומרה. את הורגי אבנר בן נר, שיסוד גדול של נקמה לשמה מניע אותם, יגנה בכל תוקף ועוז. דוד לא יקח נקמתו מאבנר ואיש בושתי. אך כל עוד בית שאול אינם מכירים בעוול שנעשה ומתקנים אותו, אין אפשרות לאחדות.

לעולם לא יסתור איסור נקימה ונטירה את החובה לתבוע בדין את המגיע על פי היושר והמשפט ואת תיקון העוולה. וכי יעלה על הדעת שהגמרא המדברת על איסור נקימה בצערא דממונא מורה לאדם שאסור לו לתבוע את צערא דממונא שלו בבית דין ודורשת ממנו למחול למזיק לו

7. בספר 'לא תקום ולא תטור', עמ' 168-182 ישנו דיון ארוך אודות 'נקימה לתועלת', הבאה בהקבלה לעיקרון ולתנאים של 'לשון הרע לתועלת', על פי אשל אברהם (מבוטשטש), או"ח סי' קנז; שו"ת מהרש"ג סי' נג, בסוף התשובה; חפץ חיים, ה' לשון הרע כלל י סעי' יג. אולם כל זה בא בחישוב שכלי, המגדיר מטרות ופועל באופן הגיוני להשגתן. יש לאמירה "לא נשכח ולא נסלח" מקום כאשר היא באה מתוך מגמה של תיקון. ועל כן אין לשלול אותה בעיקרון.
8. אכן היה מקום לתבוע מפלטי בן ליש קצת יותר אחריות והבנה שמשוה פה לא תקין. לפחות כמו שהבין אבנר ועבדי שאול חוץ מדואג, במקרה של נב עיר הכוהנים. לפחות היה נדרש מפלטי שלא לשאת את מיכל לאשה מדין ספק אשת איש, גם אם שאול לחץ עליו. שאלה זו, אם לשמוע למלך בכל תנאי, או לא, ומהי אחריותו של המציית, היא היא תורף הדיון (מכאן נפק"מ גם לשיפוט שלנו כלפי חיילים ושוטרים זוטרים שהשתתפו בגירוש, שאינם יכולים לנקות את מצפונם בכך שסמכו בתמימות על השיקולים ועל התעמולה של מערכות השלטון).
9. זו כוונת הגמרא ביומא המוצאת את פגמו של שאול מלך ישראל בכך שלא נקם במבזים אותו. התפיסה של שאול היתה שיהכול אישי והחריש מחמת מידותיו הנעלות. אך בזה טעה, שהיה לו לנקום במבזים את המלך ולא להשאיר את הדבר במישור האישי. עד שאנו מעלים על נס את שתיקתה של רחל, ואף את שתיקת בנימין שנוול ביום פטירתה, עלינו גם לזכור כי שתיקת שאול מצאצאי רחל נדרשת לגנאי והוא נענש עליה, ואף אסתר שבחרה לאחוז בפלך השתיקה, נזפה על ידי מרדכי: "אם החרש תחרישי בעת הזאת...".

בטענה שזהו רצון ה' שיפסיד את ממונו?¹⁰

ו. 'לא נסלח'!

אחר בקשת המחילה על אריכות דברינו, נחזור לנידונו. מידת היושר מחייבת כי אף אם נדון את מי מאחינו מגרשינו כשוגגים וכאנוסים בכל מה שקשור לעניינים האישי, ונהדר לכולי עלמא באיסור 'לא תקום ולא תטור'¹¹, עדיין אין למעשה העקירה והגירוש בכל מה שקשור לציבוריות הישראלית, שום אפשרות של סליחה בעלמא¹². תשובת המשקל של אישים אלו בכל הנוגע לתפקידם הציבורי היא קודם כול פסילתם (העצמית! ואם לא, אז בדרישה ציבורית) מלכהן בכל תפקיד ציבורי שהוא הנוגע לכלל ישראל, וחקירת עומק כיצד הגיעו להחלטה שהגיעו, וכיצד יימנעו החלטות כאלו בעתיד. עלינו לזכור זאת ודאי כלפי מי שפעל מתוך כיסאולוגיה ואף כלפי מי שפעל מתוך אידיאולוגיה של שנאת המתנחלים ושמחה לאידם, ולצערנו היו כאלה. מי שפעל מתוך 'תום לבי' לשיטתו, ממילא הוויכוח עמו היה, הווה ויהיה אידיאולוגי, ואף קודם הגירוש לא ראינו בו מי שהיינו רוצים לראות מנהיג את מדינתנו, ולא ראינו בו שותף לדרכנו, בלי כל קשר לדעתנו עליו כחלק מעם ישראל. עלינו לזכור זאת בשעת רצון של אחדות, כי אמירת 'חטאנו, שגינו' עדיין אינה כפרת החטא ותיקונו, ואינה אלא

10. וכך אומרים אנו בתפילה הזכה בערב יום הכיפורים: "והנני מוחל במחילה גמורה לכל מי שחטא נגדי בין בגופו בין בממונו... וכן לכל מי שהזיק לי בגופי או בממוני, ולכל חטאות האדם אשר בין אדם לחברו, חוץ מממון שאוכל להוציא על פי דין וחוק ממי שחטא כנגדי ואמר אחטא לו והוא ימחל לי. חוץ מאלו, אני מוחל במחילה גמורה...". ואכן יש היתר, ואף ערך, לתבוע את הנזק המגיע בדין, ככל מצב של "ממוני גבך". הדברים מפורשים ברמב"ן ויקרא יט, יח. ועי' בספר 'לא תקום ולא תטור' (עמ' 9), שם הובאו דברי ר' יוסף בכור שור והרלב"ג (ויקרא שם) שהגדירו את התביעה המשפטית כסוג של נקמה מותרת. ועיי' שדן באיסור להזיק למזיק במקום לתבוע ממנו פיצוי, שזוהי נקימה ממש.
11. מצינו בגמרא (מגילה כח, א) את הנהגת האמוראים למחול מייד לכל מה שפגע בהם. אולם משמעותה שנויה במחלוקת. יש הסוברים שהדברים אמורים רק לאחר פיוס, אף שאין לכך רמז בסוגיית הגמרא שם: מהר"ל, דרך חיים ו, ב; מהרש"א יומא כג, ב; שו"ת בנימין זאב סי' רפב. ולעומתם הריטב"א (במגילה וביומא שם, ובראש השנה יז, א) אינו תולה את המחילה בפיוס. אולם ייתכן שכל המחלוקת היא בתלמיד-חכם שעליו להיות נוקם ונטור כנחש עד שפייסוהו, ואילו באדם רגיל, ואף בתלמיד חכם שנפגע בצנעא, מידת חסידות היא למחול גם אם הפוגע לא פייס אותו. וכך המנהג בכל ערב יום כיפור, ויש הנוהגים כך בכל לילה.
12. יש להוסיף, שאותם עיתונאים וסיפינולוגים שהשחירו את פני המתיישבים בעלילות דם ועלילות שווא בתקופה שקדמה לגירוש כדי להכשיר את דעת הקהל לביצועו, אין חובה למחול להם גם אם פייסו את הנפגעים. הדברים מפורשים בירושלמי ב"ק ח, ז, ונפסקו להלכה בב"י (ח"מ סי' תכ בסופו) וברמ"א (או"ח תרו, א). ורק המשנ"ב (ס"ק יא) מעיר שממידת ענוה למחול למרות זאת, אם אכן יחזרו בתשובה שלמה. בטעם הדבר נכתב בתרומות הדשן (ח"א סי' שז; ח"ב סי' ריב), שתמיד ימצאו אנשים שקראו את דברי הבלע והאמינו להם ולא יקראו את דברי ההכחשה או שלא יאמינו להם.

הכרה בו בלבד. לא די בזה על מנת לסלוח¹³.

שורת הצדק והיושר דורשת מאתנו יותר מאשר תפילה לחזרתם בתשובה. התפילה באה מתוך אהבת ישראל שבנו, אך הצדק והיושר מחייבים כי לא נלך עמהם בכל מהלך של אחדות ואיחוי קרעים כי אם אחרי הבנתם כי לא יוכלו לעמוד בראש המחנה, אלא בתוכו או בצדו. לא נדרוש רעתם כי לא נקמות נבקש, וחלילה לנו להוציאם מן הכלל. אך זאת נדרוש:

1. פרישתם מחיינו הציבוריים כקובעי מדיניות וכמקבלי החלטות בראש המחנה.
 2. שיהיו מן המובילים בדרישת פיצוי הולם לנוזקים ולשיקום כל העקורים, ולחקיקת חוק שלעולם לא יחזור מעשה נורא זה על עצמו.
 3. אינני משפטן, אך יש מקום אולי לדרוש חקירה אם היו מניעים אישיים פסולים בהחלטה, ולבדוק העמדה לדין.
- אין בזה אף לא שמץ איסור נקימה ונטירה, ויש בזה לפחות תביעה מוסרית בסיסית אם לא למעלה מזה.
- על זה, ואך ורק על זה, ראוי גם ראוי שנאמר כי עד אז ילא נסלחי¹⁴.

ז. איזו דאגה להשאיר לקב"ה

בסופו של המאמר כותב המחבר כי "צריך לשמור בלב ולתת לה' לדאוג לכך שהצדק ייעשה עמם".

לענ"ד זה עצמו גובל באיסור נטירה. האם למסור את דינם האישי של אנשים אלו לשמים אינו בקשת נקמה מידה כנגד מידה? האם לשמוח במיתתם או במחלתם, או לייחל לכך, מותר לנו? האם לתת לה' לדאוג לכך? אינו חמור יותר מאשר להשחית את רכושם, למשל? מה לי נטירה

13. **הערת העורך (ע. א.):** אם ננסה לפרק את המושג 'סליחה', נראה שהוא כולל את המרכיבים הבאים: תיקון מערכת היחסים הבין-אישית; תיקון היחס הנפשי - משנאה ונתק לאהבה וידידות; ריפוי של תחושת הכאב ו/או הכעס, הפגיעה וההשפלה; תיקון בפועל של הנוק (ולכל הפחות פיצוי הולם, הן במה שמתחייב על פי בית דין והן במה שמתחייב בדיני שמים); ביטחון ביחס ליחסים בעתיד; הערכה חיובית מחודשת לאישיותו של הפוגע, ויתור על שאיפות נקם אקטיביות; סילוק הציפייה הפסיבית לגמול בידי שמים; ויתור על תביעות כספיות נוספות; שכחה של האירוע - סילוק המשקעים. הצירוף של כל זה ביחד מביא את הנפגע לנקות את מצפונו של הפוגע ממשא החטא הרובץ עליו. בשביל שהנפגע יסלח במובן השלם הכולל את כל המרכיבים יש לו ציפיות רבות מהפוגע: הכרה בכאב שנגרם; ראיית נקודת המבט של הנפגע (שני המרכיבים של חרטה שלמה); הבטחה להתנהגות אחרת (קבלה לעתיד); נטילת אחריות; לקיחת אשמה; השפלה עצמית (מרכיבים של בקשת סליחה אמיתית; צעדים אלו מביאים לכך שהנפגע חש שהפוגע השיב לו את כבודו האבוד). כמובן, לא ניתן לדרוש את כל זה בכל בקשת סליחה שבין אדם לחברו. וכבר עמד על כך מרן הרב קוק באורות התשובה (תוספות תשובה סי' ה) בנוגע לעבירות שבין אדם למקום (הדבר אפשרי, ואף הכרחי, בין איש לאשתו וכדו'). וצ"ע מהי הדרישה המינימאלית לסליחה בעניינים שבין אדם לחברו.

14. קריעת האומה לא באה בחשבון, ואין לחזור על חטא השנאה שהחריבה את הבית השני. אולם אחדות אינה טשטוש העמדה, ומותר להיות באופוזיציה. אין בכך שום קרע באומה. צריך לעמוד על דעתנו ולא לחשוש כל הזמן מקרע שלדעתי הוא דמיוני ונועד להלך עלינו אימים. איננו חייבים לקפוץ בראש לכל כנס של מי שכליותיו מייסרות אותו ולהצטרף לעגלת אחדותו. אדרבה, יתכבד וישב ביציע, או יצטרף למאבקנו, כמפגין מן השורה או יעזור בארגון, לא נואם על הטריבוונה, ולא ישתמש בנו כמנוף לנסיקתו האישית על גלי האחדות, אלא להיפך, וד"ל.

של שנאה בלב, ומה לי נטירה שבתפילת רחש השפתיים? האם כולנו כשמואל הקטן המסוגל לשרש כל רגש שנאה בלבבו ולהתפלל בדבר הזה לשם שמים?
ואם ישאל השואל: והלא בספר תהלים ובדברי ירמיה מצאנו כמה וכמה תפילות המבקשות נקמה בשונאיהם על ידי הקב"ה, כפי שהביא הרב רוזנפלד במאמרו? וכי לא חששו לדברי הגמרא (בבא קמא צג, א):

אמר רב חנן: המוסר דין על חברו - הוא נענש תחילה, שנאמר: "ותאמר שרי אל אברם חמסי עליך", וכתבי: "ויבוא אברהם לספוד לשרה ולבכותה"..." אמר ר' יצחק: אוי לו לצועק יותר מן הנצעק...

אולם הגמרא עצמה כבר מסייגת מייד את דבריה:
והני מילי, דאית ליה דינא בארעא.

וכבר מילתו של המהרש"ל במקום אמורה (יש"ש ב"ק פרק שמיני אות סג):
כל המוסר דין על חברו שצועק עליו לשמים הוא נענש תחילה שנא' ותאמר שרה... וכתוב ויבוא... והני מילי דאית ליה דינא בארעא ופירשו התוספות דבימי שרה היה בית דין של שם קיים!

כלומר, דוד וירמיה מסרו דינם לשמים מאחר ולא היה כל שופט צדק בארץ, ובזה היה דינם שונה משרה שהיה לה למי לזעוק בארץ - לבית דין של שם ועבר! האם ניתן היה לצפות מאבשלום שיעשה דין בשמעיה או מצדקיה שיעשה דין ברודפי ירמיהו מענתות? ומכאן, כי כל עוד יש לאדם תקווה ויכולת לעשות משפט בארץ, אל ימסור את האחריות לשמים. אי אפשר ואף אסור להשאיר לקב"ה את העבודה המלוכלכת והלא-נעימה של עשיית הצדק וביעור הרע (ולתקוע עצמנו במידת האהבה והסליחה) כל עוד לא מיצינו את כל היכולות שלנו לדרישת הצדק על ידי בשר ודם¹⁵. ודוד יוכיח: ברגע שחש כי עתידו בידיו עם הופעת חושי הארכי, וברגע שיושב בנו על כס המשפט, הוא אינו מהסס לפעול במעשי בשר ודם, ואין הוא משאיר את העבודה לקב"ה. בריחה מאחריות כזו ומסירת הדין לקב"ה נידונה פעמים אחדות בדברי ספר חסידים (סי' עו, תפ, תרנו-תרנח, ועי' כסף הקדשים חו"מ סוף סי' ב), ולא לטובה.
בד בבד עם מאמץ גדול להידור ככל הניתן במצוות "ואהבת לרעך כמוך" ולבריחה ככל הניתן מהאיסור החמור של נקימה ונטירה, עלינו לברוח ככל האפשר ממחילה שלא כדין, ומציפייה שרק הקב"ה יעשה צדק. לא רק באהבה ננצח, אלא גם בבקשת הצדק.

15. אמנם המאירי (יומא כג, א) מדבר על כך שהנטירה הראויה בתלמיד חכם היא שאם הקב"ה או אדם כלשהו יענישו את החוטא, שלא יפעל למנוע ממנו את העונש (שלא כשאוול שמנע מהעם להמית את בני הבליעל שביזו אותו). אולם גם הוא לא אמר להתפלל לקב"ה שיענישם, או כלשונו של הרב רוזנפלד, "לתת לה' לדאוג לכך שהצדק ייעשה עמם".

